

ICT
&
DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST

Palmyre Oomen

Thijmgenootschap Afd. Katholieke Theologie
12 mei 2023

DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST

PLATO 428-348 vC

- Leerling van Socrates
- Leermeester van Aristoteles
- Eigen filosofen school in Athene: De Akademie

- Schreef Dialogen

“PHAEDO” – Over de dood van Socrates / over de ziel

- Ziel geeft leven aan het lichaam
- Ziel is enkelvoudig
- Ziel is immaterieel en onzichtbaar
- Ziel is onsterfelijk en onvergankelijk
Leeft dus onafhankelijk van het lichaam (voor en na)
- Ziel wordt door het lichaam beperkt / de dood bevrijdt de ziel

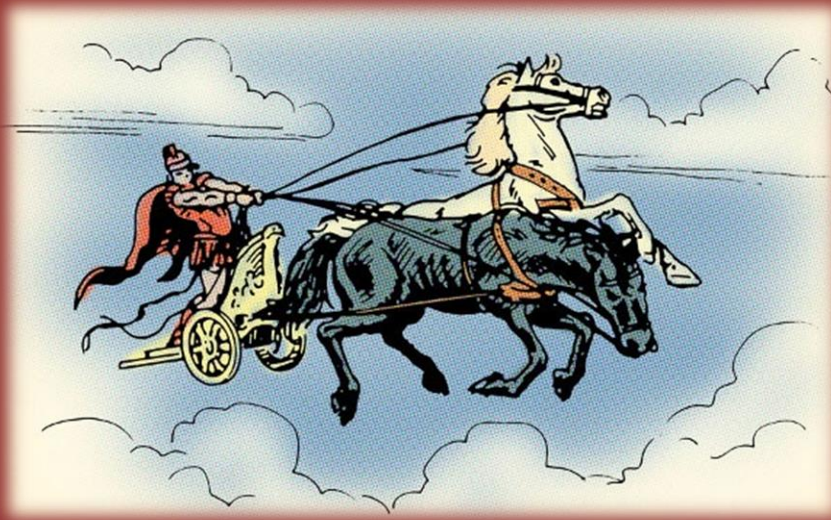
PLATO

“POLITEIA/ DE STAAT / DE REPUBLIEK”

Hier de ziel *niet* enkelvoudig, maar bestaande uit *drie delen*:

- de rede / het intellect / de geest
  - de vurigheid (wil / moed / passie / emotie / schaamte / trots)
  - de begerigheid (lust)
- behoedt de balans tussen:

“PHAEDRUS”

Ook *driedelige* ziel:
hier verbeeld als
gevleugeld *tweespan paarden*
geleid door een *wagenmenner*.

SAMENVATTING PLATO

Ziel van de mens is onlichamelijk, onsterfelijk en onvergankelijk.
Ziel is “bewoner” van het lichaam.

De ziel geeft leven aan het lichaam: begeertes, vurigheid, en intelligentie.

Ziel is zelf-beweger + onsterfelijk ↔ Lichaam wordt bewogen + sterfelijk
Ziel en lichaam samen vormen levend sterfelijk wezen.

DUALISME van ziel en lichaam

Dit wordt bestreden door Aristoteles

En krijgt nieuwe impuls – 2000 jaar later - bij Descartes

ARISTOTELES 384-322 vC

- Leerling van Plato (pro en contra)
- Leermeester van de latere Alexander de Grote in Macedonië
- Terug in Athene 336-323: Eigen filosofenschool: Het Lyceum
- Schreef heel veel: bewaard zijn de lezingen/verhandelingen.

“PERI PSUCHÈS / DE ANIMA” – Over de ziel

- Uitdrukkelijke koppeling tussen ziel en **leven** (ook planten en dieren)
- Ziel geen losse, zelfstandige entiteit
- Geen ding naast het lichaam of wonend in het lichaam
- Ziel is de vorm / de watheid / de essentie van een levend lichaam

Karakteristieken van ARISTOTELES' zienswijze

- Hylemorfisme = iets wat bestaat heeft twee aspecten:
  - stof (hulè / materie, dat waaruit iets bestaat) en
  - vorm (morphè / essentie, definitie, structuur)

Bijvoorbeeld een woord bestaat uit lettergrepen (zeg A en B)
én hun vorm/ordening.

Let wel woord AB heeft dezelfde materie als woord BA
maar niet dezelfde vorm.

- Ziel is vorm van levend lichaam. Ziel is dus niet iets buitennissigs, want als 'vorm' gewoon passend in Aristoteles' metafysica !
- De ziel is een actuele capaciteit, een *vermogen*
- Niet alleen mensen hebben een ziel, maar *alle* levende wezens "ziel" is immers de vorm/ de essentie van een levend lichaam.

ARISTOTELES

Ziel

van planten, van dieren en van de mens:

mensen -----mensen-----mensen
dieren-----dieren-----
planten

1. Intellectieve vermogens -- verstand/intellect/geest

2. Sensitieve vermogens -- zintuiglijke waarnemingsvermogens

3. Vegetatieve vermogens -- voedselopname, stofwisseling, groei

VERGELIJKING PLATO EN ARISTOTELES

- Kan de ziel bestaan/blijven bestaan los van het lichaam?

“**JA**” zegt Plato, “**NEE**” zegt Aristoteles (mogelijk wel één aspect van het intellect nl. de actieve pure ‘denking’ zonder waarnemingsinhouden)

Plato dualist ↔ Aristoteles dus géén dualist

- Maar : Aristoteles ook geen materialist,
Want materie én vorm

Aristoteles’ “**hylemorfisme**”!

SPRONG IN DE TIJD

THOMAS VAN AQUINO 13e eeuw – veel à la Aristoteles
Voortbestaan van ziel na de dood?

Subtiel: enkel het rationele aspect is subsistent.

Na de dood (tót de hereniging met het verrezen lichaam) is de ziel verstoken van waarnemingsbeelden, wel: onlichamelijke beelden – net als de engelen.

Tegenreacties:

Roger Bacon 13e eeuw

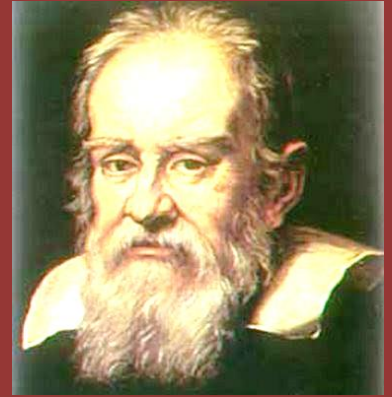
William of Ockham 14e eeuw

GALILEO GALILĚĬ 16e/17e eeuw

>>>>>> geen vorm-denken meer
geen doel-denken meer
op zoek naar kwantitatief inzicht

Zo ook bij RENÉ DESCARTES 17e eeuw

GALILEO GALILEÏ 1564-1642

Galileï en de dominante lijn ná hem:

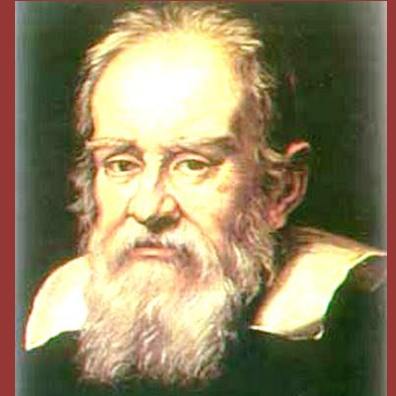
- * géén hylemorfisme
- * experimenten
- * kwantitatieve verbanden

Ze grijpen terug op aloude deeltjesopvatting, het filosofisch atomisme van Democritus (ca. 400 vC) en Epicurus (ca. 300 vC). Alleen nodig:

- lichamen/stuff/materie
- ruimte waarin bewogen kan worden
- beweging-als-plaatsverandering o.i.v. botsingen

Substantie niet langer een samenspel van materie en vorm, maar enkel gezien als materie/stuff.

GALILEO GALILEÏ

In plaatst van Aristotelisch:

Materie = potentialiteit

+

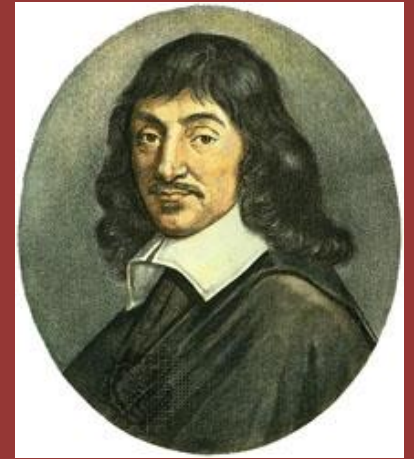
Vorm (die actualiseert)
("ziel")

= substantie/een zijnde

Nu:

materie $\equiv$ substantie/een zijnde

RENÉ DESCARTES 1596-1650

Op zoek naar zekerheid !!!

Echte kennis steeds meer NIET in het verlengde van dagelijkse ervaring.
Op basis waarvan dán zekerheid te verkrijgen?

Basis/ankerpunt: “ik ben denkende, dus ik ben”

Er is dus een “denkend ding” (*res cogitans*)

En daarnaast iets dat uitgebreid is / ruimte inneemt (*res extensa*)

TWEE substanties dus.

RENÉ DESCARTES

Aristoteles/Thomas:

Materie = potentialiteit
+
Vorm (die actualiseert)
("ziel") } = substantie/een zijnde

Nu:

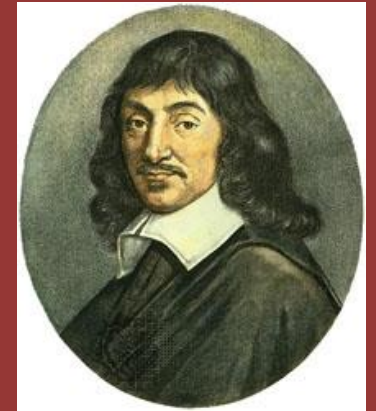
materie $\equiv$ substantie/een zijnde

---

daarnaast: de denkende geest

RENÉ DESCARTES

Aristoteles/Thomas:

Materie = potentialiteit
+
Vorm (die actualiseert)
("ziel") } = substantie/een zijnde

Nu:

materie $\equiv$ substantie/een zijnde

---

daarnaast: de denkende geest

Repercussies:

Ziel /geest als normaal immanent vormaspect

Materie (passief) wordt verwerkelijkt door vorm
(inwendige invloed)

Lichaam is een levend lichaam

Geest als een anomalie in materiële wereld

Materie kan alleen door materie beïnvloed
worden (uitwendige fysieke krachten)

GEVOLG: HET MIND-BODY PROBLEEM !
en LICHAAM wordt dode machine

PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Filosofische reflectie op geest en lichaam
en op hun onderlinge relatie

PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Substantiedualisme

- Interactionisme
- Parallelisme

PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Substantiedualisme

- Interactionisme
- Parallelisme

Substantiemonisme

Geest-monisme = Idealisme

Materie-monisme = Materialisme/Fysicalisme

PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Substantiedualisme

- Interactionisme
- Parallelisme

Substantiemonisme

Geest-monisme = Idealisme

Materie-monisme = Materialisme/Fysicalisme

PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Substantiedualisme

- Interactionisme
- Parallelisme

Substantiemonisme

Geest-monisme = Idealisme

Materie-monisme = Materialisme/Fysicalisme

ELIMINATIEF / REDUCTIEF

- Eliminatief materialisme: Matter! ~~Mind~~
- Identiteits Theorie: Matter $\equiv$ Mind
- Epifenomenalisme: Mind als epifenomeen, niet als oorzaak

PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Substantiedualisme

- Interactionisme
- Parallelisme

Substantiemonisme

Geest-monisme = Idealisme

Materie-monisme = Materialisme/Fysicalisme

ELIMINATIEF / REDUCTIEF

- Eliminatief materialisme: Matter! ~~Mind~~
- Identiteits Theorie: Matter $\equiv$ Mind
- Epifenomenalisme: Mind als epifenomeen, niet als oorzaak

of *NIET-REDUCTIEF* .....

TWEE CRUCIALE BEGRIPPEN: * 'superveniëntie'
* 'meervoudige realiseerbaarheid'

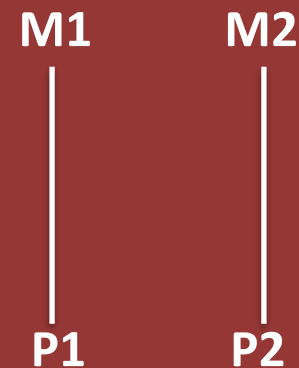
PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Superveniëntie

Voorbeelden:

Schematisch:

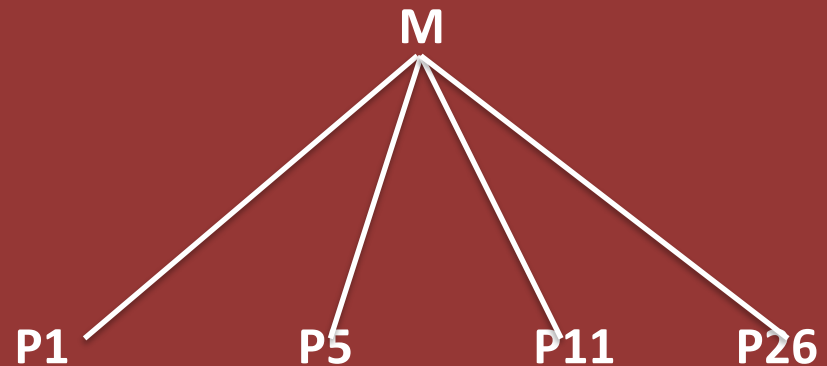
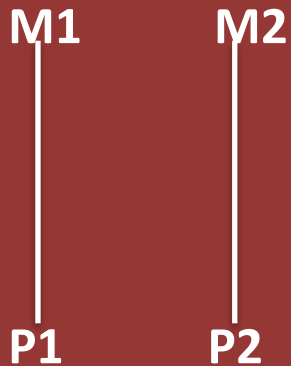
Als $P1 = P2$ dan $M1 = M2$

Als $M1 \neq M2$ dan $P1 \neq P2$

Máár als $M1 = M2$ terwijl $P1 \neq P2$ dan .....

PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Schematisch:

Als $P1 = P2$ dan $M1 = M2$
Als $M1 \neq M2$ dan $P1 \neq P2$

Máár als $M1 = M2$ terwijl $P1 \neq P2$ ..... Meervoudige realiseerbaarheid

**Met als gevolg: M is *niet* te herleiden tot *specifieke* P
al wordt het wel door 'n P gerealiseerd !**

⇒ niet-reductief physicalisme

PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Substantiedualisme

- Interactionisme
- Parallelisme

Substantiemonisme

Geest-monisme = Idealisme

Materie-monisme = Materialisme/Fysicalisme

ELIMINATIEF / REDUCTIEF

- Eliminatief materialisme: Matter! ~~Mind~~
- Identiteits Theory: Matter $\equiv$ Mind
- Epifenomenalisme: Mind als epifenomeen, niet als oorzaak

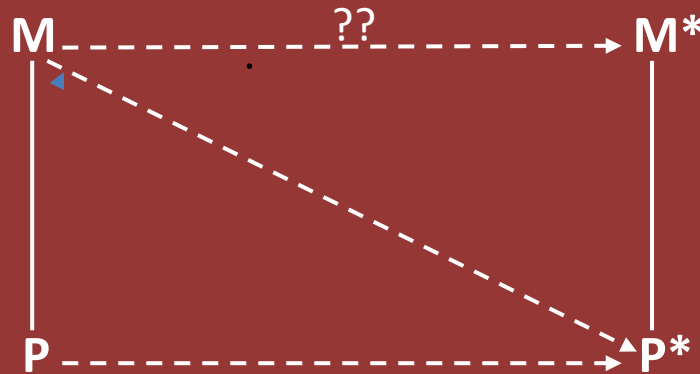
NIET-REDUCTIEF [‘superveniëntie’ en ‘meervoudige realiseerbaarheid’]

- Functionalisme
- Embodied Cognition
- Dispuut: mentale veroorzaking?

PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Mentale veroorzaking?

Donald Davidson zegt “JA” tegen $M \rightarrow M^*$: mental causation!
Jaegwon Kim: “mental properties can have no causal powers beyond the causal powers of their underlying physical realizers” (2000).

MÁÁR .... op welk niveau ben je bij die ‘physical realizer’??

+

Materie wordt “ghostly” (Bertrand Russell) → neutraal monisme

PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Substantiedualisme

- Interactionisme
- Parallelisme

Substantiemonisme

Geest-monisme = Idealisme

Materie-monisme = Materialisme/Fysicalisme

ELIMINATIEF / REDUCTIEF

- Eliminatief materialisme: Matter! ~~Mind~~
- Identiteits Theorie: Matter $\equiv$ Mind
- Epifenomenalisme: Mind als epifenomeen, niet als oorzaak

NIET-REDUCTIEF [‘superveniëntie’ en ‘meervoudige realiseerbaarheid’]

- Functionalisme
- Embodied Cognition
- Mentale veroorzaking?

Neutraal monisme

PHILOSOPHY OF MIND / COGNITIEFILOSOFIE

Substantiedualisme

- Interactionisme (René Descartes, Karl Popper, Sir John Eccles)
- Parallelisme (Arnold Geulincx, Nicolas Malebranche, Gottfried Leibniz)

Substantiemonisme

Geest-monisme = Idealisme (Georg Berkeley)

Materie-monisme = Materialisme/Fysicalisme

ELIMINATIEF / REDUCTIEF

- Eliminatief materialisme: Matter! ~~Mind~~ (Paul & Patricia Churchland)
- Identiteits Theorie: Matter $\equiv$ Mind (J. Smart, Herbert Feigl)
- Epifenomenalisme: Mind als epifenomeen, niet als oorzaak (Jaegwon Kim)

NIET-REDUCTIEF [‘superveniëntie’ en ‘meervoudige realiseerbaarheid’]

- Functionalisme (Hilary Putnam aanvankelijk, Jerry Fodor)
- Embodied Cognition (Maurice Merleau-Ponty, Francisco Varela)
- Mentale veroorzaking? (Donald Davidson vs Jaegwon Kim)

Neutraal monisme

(William James, Bertrand Russell, Alfred N. Whitehead)

DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST .....

PAUZE !!

ICT & DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST

DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST

ICT & DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST

ICT & DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST

0. ICT: Artificiële Intelligentie en Cyberspace

1. Cyberspace : Geest↑ en Lichaam↓

2. (Artificiële) intelligentie behoeft lichaam↑

3. Enkele dwarsverbanden met theologie/religie

0. ICT: Artificiële Intelligentie en Cyberspace

Artificiële Intelligentie is de mogelijkheid van een machine om mensachtige ‘intelligente’ vaardigheden te vertonen.

“Intelligentie is het vermogen van een systeem of organisme om externe gegevens correct te interpreteren, om te leren van deze gegevens, en om deze lessen te gebruiken om specifieke doelen te verwezenlijken via flexibele aanpassing.” [Andreas Kaplan en Michael Haenlein]

Cyberspace ....

0. ICT: Artificiële Intelligentie en Cyberspace

Cyberspace ....

‘ruimte’ die wordt ontsloten door het geheel van in mondiale netwerken met elkaar verbonden computers.

Die ruimte zit boordevol digitaal opgeslagen informatie.

Ook erbij horend: de informatie- en communicatie-stromen die in dat netwerk plaatsvinden (bv. e-mail, betalingen etc.).

[Jos de Mul]

In **Virtual Reality** is die digitale informatie voor mensen waarneembaar gemaakt in een drie-dimensionale representatie, waarbij het lijkt alsof je je in die ruimte bevindt.

ICT & DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST

0. ICT: Artificiële Intelligentie en Cyberspace

1. Cyberspace : Geest↑ en Lichaam↓

2. (Artificiële) intelligentie behoeft lichaam↑

3. Enkele dwarsverbanden met theologie/religie

1. Cyberspace/ VR : Geest↑ en Lichaam↓

ICT vergeestelijkt / im-materialiseert
In de Cloud ... zonder schaarste

In Cartesiaans denkschema geen plaats meer voor de geest
enkel ernáást →
behoefte om voor het buitengesloten cartesiaanse 'ik' weer
plaats in te ruimen.

[Margaret Wertheim, *De hemelpoort van cyberspace*]

Cyberspace biedt daartoe een nieuwe ruimte.

Je lijkt je lichaam achter te laten ....

1. Cyberspace/ VR : Geest↑ en Lichaam↓

Je lijkt je lichaam achter te laten ....

- Prettig om te kunnen ontsnappen aan hinder van het lichaam
- NB: zonder materie (van de computer) en het lichaam (van de ervarende persoon) is de illusie van immaterialiteit niet eens mogelijk! [Noreen L. Herzfield, *In Our Image*]
- Dat we niets bemerken van de noodzakelijke lichamelijke en materiële bemiddeling is normaal en een goed teken!

Een zeer negatieve waardering voor materie en lichaam (zoals beleden in extreme cyberkringen) is een gevaarlijk idee.

- Gaat vaak gepaard met vrouwvijandigheid
- Geeft een gemankeerd beeld van menselijke identiteit.

ICT & DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST

0. ICT: Artificiële Intelligentie en Cyberspace

1. Cyberspace : Geest↑ en Lichaam↓

2. (Artificiële) intelligentie behoeft lichaam↑

3. Enkele dwarsverbanden met theologie/religie

2. (Artif.) Intelligentie behoeft lichaam ↑

Bij Plato en Descartes krijgt lichaam een tweederangs plaats. Cartesiaanse zienswijze heeft positievere visie op lichaam van Aristoteles en Thomas vA overrulet/verdrongen.

Begin 20^e eeuw: kentering in cartesiaanse opvatting:
Er komt in de filosofie prominente aandacht voor lichaam:
Husserl, Dewey, Heidegger, Plessner, Merleau-Ponty

Ontdekking: de cruciale rol van het lichaam t.a.v. cognitie:

“embodied cognition”

Kennis is niet primair het resultaat van denken volgens regels, maar wordt primair gevormd door interactie van lichaam met wereld.

2. (Artif.) Intelligentie behoeft lichaam ↑

Embodiment revolutie ook t.a.v. artificiële intelligentie!

Klassieke AI (GOFAI)

Symbolen

Representaties

Volgens regels daarmee

Rekenen

Centraal georganiseerd

Top-down

>>>>liep vast

Embodied AI (4E)

Cognitie groeit vanuit
waarnemen en doen /
fysiek interacteren met de
buitenwereld.

De-centraal “biologisch”

Zelf-organiserend

>>>>werkt beter

[bv. moving robots met 4 poten]

ICT & DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST

0. ICT: Artificiële Intelligentie en Cyberspace

1. Cyberspace : Geest↑ en Lichaam↓

2. (Artificiële) intelligentie behoeft lichaam↑

3. Enkele dwarsverbanden met theologie/religie

3. Dwarsverbanden met theologie/religie

- Voortleven na de dood
- Paralellie ‘cyberspace lichaam’ en ‘verheerlijkt lichaam’
- Lichaamsvijandigheid (-verzaking) en religie
- Wat dan als blijkt dat lichaam noodzakelijk is?
Is embodiment-opvatting ‘pech’ voor religiositeit?
- Incarnatie!

***

DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST .....

ICT & DENKEN OVER LICHAAM EN GEEST .....

PAUZE

+

PLENAIR NAGESPREK

Prof. dr. Palmyre Oomen

e-mail: pmf.oomen@hotmail.com

website: www.palmyreoomen.nl/